700-godišnjica slobode grada Zagreba

dr. MILAN ŠENOA:

August Šenoa i grad Zagreb

Rodio se moj otac baš u vrieme kad je razcvala ideja Ilirska, a u desetoj je godini njezovoj vrijala ciela Europa od novih pokretnih misli. Tako su njegovi prvi utisci, koje je dobio igrajući se na ročne straže na Ribnjaku sa svojim drugovima mališima iz Laške ulice i Nove Vesi, bili silno ratoborni: oni će obraniti Zagreb od neznanog neprijatelja. Kako mu je mati rano umrla, a otac mu je bio čitav dan zaposlen u službi biskupovoj, povedeše po želji tetke Tereze moga oca u Pečuh na cisterciisku gimnaziju. Naučio je mađarski, bio je jedan od prvih djaka, ali dođe godina 1852. dođe glas da će u svim zemljama Austrijske carevine biti njemački jezik uveden, onda moj djed dopremi oca u Zagreb, pa ga upiše u gornjogradsku gimnaziju, i moj otac posta tu mjesto c. k. Austrijanca dobar Hrvat ali i dobar Zagrebčanin. To su nacinili od njega vriedni profesori Vjekoslav Babukić, Adolf Veber, pa Ante Mažuranić. Oni ga poslaše Ljudevitu Gaju, a moj je otac ljubomorno slušao pripovijesti Gajeve o Krapini, pa je uviek pomišljao, kako da nije Zagreb na mjestu Krapine.

Medjutim je došlo vrieme, i moj otac ide u Prag na sveučilište. Odlazeći iz Zagreba spjeva oprostnu pjesmu:

Zbogom Zagreb grade,
Ti moje veselje,
U tebi mi nade
U tebi sve želje.

Kad je u Pragu svršio prava, pozove ga Abel Lukšić, da mu pomaže kod izdavanja kod Slavische Blätter, kod Glasonoše, kod hrvatskih časopisa. Otac ode pa surađuje Naše gore lista, gdje napisa pjesmu:

Pod tom gorom, na tih humih sad,
Sjadi se naš mili Zagreb grad.

Koliko se on zanima za Zagreb vidi se najbolje iz njegovih listaka, što piše iz Praga i Beča u Zagreb. U Beču je počeo pisati pripovijesti. Zanimljivo je, kako me je pokojni veliki župan Bude Budisavljević sustavio, bilo je to pred kućom Matice Hrvatske: »Stani momče da nešto vidiš! Eto »Primadonna« njemačka, a nešto prije tiskana nego ona u »Glasonoši«, njezin se autor zove Sch... Meni se čini, da sam ja »Primadonnu« već negdje prije čitao u jednom poljskom listu. Medjutim tu je svejedno: jedna smačajka manjka u toj pripovijesti, a nalazi se u svakoj tvoga pokojnoga roditelja. To je Zagreb! Bez toga nema Šenoe.«

Toliko Budisavljević, a i zbilja je istina, da nema ni jedne pripovijesti od svih, gdje makar jedanput ne bi bilo spomenuto ime Zagreb. Godine 1872. dakle tri godine poslije svoga povratka iz Beča pjeva i opet Zagrebu:

Povrh starog Grača brda
Kao junak liep i mlad,
Smjele glave, čela tvrda,
Slavni stoji Zagreb grad.

Kaptolski trg sa starom vijećnicom i Bakačevom kulom
(Originalan radirung Branka Šenoe)

Ako se romani moga oca poredaju kronološki, dakle najprije »Kletva«, koja se zapravo imala zvati »Zagreb prokleo Zagreb«, iz početka XV. stoljeća, pa Zlatarevo zlato: Seljačka buna iz XVI. stoljeća i Diogenes iz XVIII. stoljeća, nisu nego poviest grada Zagreba od XVI. do XVIII. stoljeća. O listku njegovom ne treba govoriti: ti se sastavci zovu »Zagrebulje«. Treba uzeti »Zagrebulje« od godine 1880. mjeseca studenoga. Zadnja od ovih »Zagrebulja« tiskana pod konac g. 1880. ima zadnju riječ, a to je — Zagreb. On je zdvojan, on je nesretan kad se javi slokobni potres. Dok su drugi od straha pobjegli iz Zagreba, on obilazi svaku kuću, spušta se u najjadnije i najsiromašnije podrume, penje se na trošne krovove, gleda kuće raspuknutih zidova, prelazi pokraj pionirskih podpora visokih stiena, koje prijete, da se svaki čas ne sruše. On se uzpinje na zvonik franjevačke crkve, koji je na četvero propuknuo, ulazi sa strahom u stolnu crkvu zagrebačku. Svega toga nije čini lo jer mu je to tobože dužnost bila, nego ga je tjerala sveta simpatija rodnome gradu Zagrebu.

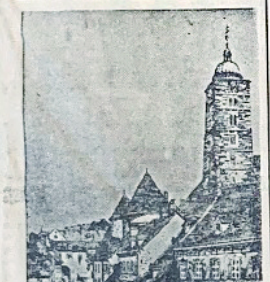

Pogled u Bakačevu ulicu sa Jelačićeva trga oko godine 1868.
(Originalan radirung Branka Šenoe)

Najviše je udarao na one novinare, koji su lakoumno, pače neki i zlonamjerno širili grozne viesti o potresu. Za te mu nije manikala nigda najoštrija riječ — jer su taknuli njegov Zagreb. Kad je postao za Mažuranićeve vlade gradskim vijećnikom, onda je mogao posvetiti sve svoje brige gradu Zagrebu: on se brine kad se kopa vodovod, on putuje u Italiju, vraća se pun planova, svjedoci su grobije na Mirogoju, kuće na uglu Bakačeve ulice i Jelačićevoga trga i koješto drugo.

Neumorna brika za Zagreb učinila je, pa je moj otac, penjući se po kišnom jesenskom danu na zvonik franjevačke crkve, dobio upalu zglobova, iza toga astmu, godinu je dana preboravio u krevetu, pa godinu iza potresa izpustio dušu.

Najljepši pozdrav je Zagrebu u Zlatarevom zlatu:

Sv. Marija i stara katedrala
(Originalan radirung Vladimira Kirina)

»Divna si, bujna si zelen-goro rodnoga mi kraja, ti prvi vidiše moga djetinjstva. I dignem li oči prema tebi, kad večeraje sunce poigrava vrhom i dolom, kad svoje zlato prosipije tvojim zelenilom, u mojoj se duši bude slike iz domovine: vrli junaci, uznosite gospodje, ljuti sinici, bledni kmetovi, a stari Medvedgrad plamteći živim rumenilom, kao da je i opet oživio! Al nije! Ruši se stara gradina, ruši; nu dalje, dolje, dolje pod gorom uzpinje se sjajan, snažan kao mladjahan junak naš Zagreb grad.«

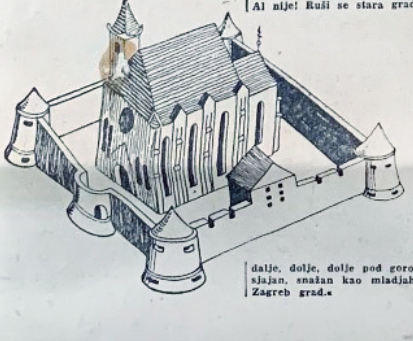

E. LASZOWSKI:

700-GODIŠNJICA ZLATNE BULE

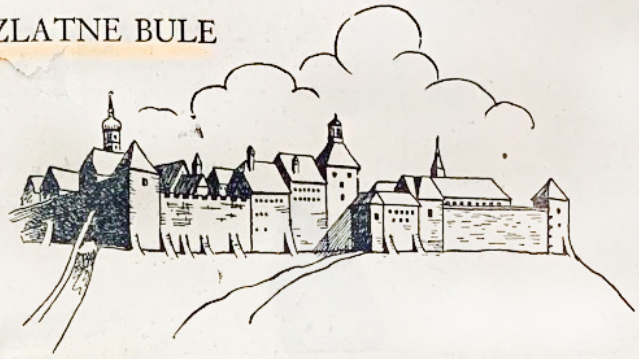

Već u predhistoričko doba stajala su oko današnjeg Zagreba naselja keltskih plemena, koja su se i pod imenom Japoda prostirala sve do u današnju kršnu Liku. Znatni tragovi svjedoče nam, da su tu nekoć vladali i Rimljani. Tuda su prolazile rimske ceste, koje su vezale rimski imperij sa svim dijelovima njegovim. Nedaleko je i rimska Siscia (Sisak), a na domak stajala je i Audantonija oko današnjega Štitarjeva. Neki su držali, da je današnji Zagreb rimska Sovraga, koju napominje Plinije, ali to nije ničime utvrđeno. Seoba naroda uništi rimsku Sisciju i Audantoniju, a nešto se rimskoga življa sklonulo na teritorij današnje Vlaške ulice. Naš uvaženi historičar prof. Vjek. Klaić, to usvaja, a potvrđu za to nalazi u imenu Vicus Latinorum — Laška — Vlaška ulica, kako se nekoć zvao taj dio našega Zagreba.

Naselivši Hrvati svoju današnju domovinu, zacijelo su tu zatekli barem dijelove staroga pražiteljstva i latinskoga življa. Nu kao pitom i poljodjelski narod, nijesu ga za cijelo istrijebili. Taj dijelak nove hrvatske države sačinjavao je Panonsku Hrvatsku. Sva je prilika, da je već tad stajala na današnjem Griču, na Grčkih Goricah, lat. Monsgruenssis neka gradjevina, možda predhistorička ili rimska kula, koju zvahu »grčkom«, odtuđa »Grčke Gorice«. Hrvati rado su zvali sve što je staro i njima zagonetno »grčkim« — djelom pokoljenja divova i gorostasa Grka!

Poslije smrti kralja Zvonimira, zaokupi ugarski kralj Ladislav, brat Zvonimirove žene Lepe dio hrvatskoga kraljevstva, sve tamo od Prekomurja do Gvozda, za ovaj prijedjel osnova, na mjesto uništene sisačke biskupije, sufragane solinske nadbiskupije, novu zagrebačku biskupiju g. 1093.

Sijelom biskupa odabere Zagreb, t. j. mjesto na današnjem Kaptolu, odijeljeno potokom Cirkvenašćakom — Medveščakom od mjesta, koje osnovaše Hrvati na Grčkim Goricama, na brdu Gradecu (Greci-Graci). Već samo ime Gradec, daje naslućivati, da je tamo već u prastaro vrijeme stajao neki »grad« ili kula. Zacijelo su već tad i »Zagreb« i »Gradec« bila dobro napučena mjesta. Van svake je dvojbe, da su Hrvati na Gradecu uredili novo naselje, koje se razvijalo do varošice, s općinskim uredbama. Onamo su pridolazili ne samo domaći ljudi, već i stranci »gosti-hospites«, trgovci i obrtnici, najpače Nijemci jer Hrvatima, kao poljodjelskom narodu, nije bilo u krvi baviti se obrtom.

Mir i sreća ne potraje dugo. Provališe Tatari i Mongoli g. 1241. u Ugarsku, razbiše na rijeci Sajo ugarsku vojsku, brat kralja Bele III. Koloman herceg hrvatski dopade ljutih rana i umrije u Cazmi. Kralj Bela bježi pred neprijateljima u Zagreb, i dalje k moru. Tatari i Mongoli popale Zagreb, razore crkve i krenu za kraljem u potjeru. Oko Trogira bije se krvavi boj. Hrvati s ostancima magjarske vojske, pod svojim knezovima, naročito knezovima krčkim i drugima unište strašnoga neprijatelja i tako oslobodiše ne samo sebe već i cijelu Europu od strašne pogibli, koja je prijetila.

Narod se je uzeo vraćati na garišta svojih kuća, a tako i Zagrebčani, obnavljahu pustoš kako su znali i mogli. I tako zamoliše »gosti« na brdu Gradecu kralja, da im podijeli sloboštine koje bi im pružale povoljan i sretan razvitak. Kralj je tad boravio u Ugarskoj u Werowcu, u županiji novogradskoj. Tu je on izdao »gostima« na Gradecu 16. studenoga 1242. povelju, pisanu na pergameni, i providjenu dvostrukim zlatnim pečatom (bulla aurea), koja je sadržavala povlastice njihove. Ona — nazivana »zlatna bula« uređuje gradsku sudbenost i gradski teritorij od Zagrebačke gore do Save, na istok do potoka »Cirkevića« t. j. do medje biskupske jurisdikcije, a na zapad do posjeda roda Akga poslije medja susjedgradskih. Novi »kraljevski i slobodni grad« na Gradecu, dobiva i patronatsko pravo. Obnavlja se crkva sv. Marka i oko grada dižu utvrde: zidine i kule. Grad dobiva i sajamsko pravo, što je mnogo vrijedilo za gospodarski napredak. Poslije g 1256. te gradu podijeljeno sajamsko pravo o Markovom. Poslije tijekom vremena, dobi i druge neke godišnje sajmove G 1267. oslobodjen je grad od tridesetničkih daća.

»Zlatnu bulu« potvrdio je kralj Bela III. g. 1266. poslije Stjepan 1270. potvrdi sajamsko pravo od g. 1256. Slijedile su i druge potvrde zagrebačkih sloboština.

Osobito se je razvijala trgovina, koja je već u XVI. stoljeću bila vrlo živahna. Roba je dolazila s mora t. j. morskom cestom, pak i preko Varaždina i Njemačkih strana, a nemanje i iz italskih emporija. Obrtnici se uređuju u »cehove« i mnogo radiše u svom obrtničkom poslovanju.

U svakom se pogledu zapaža, da je »Zlatna bula« temelj svakomu napretku i blagostanju grada na »Grčkim goricama«, koji se već u XIII. stoljeću uze službeno nazivati »Monsgraecensis Zagrabiensis« t. j. »Grče gorice zagrebačke«, a napokon i samo Zagrebom.

I Kapitol-Capitulum s razvija u svakom pogledu. Dobiva razne povlastice, pa i sajmovne, zbog kojih se je mnogo pravdao s gradom. Svoje općine Novu Ves i Vlašku ulicu, kao zasebna upravna tijela, uredio je »statutima«, dok statut za sam Kaptol potječe iz g. 1334. — U XV. stoljeću, dobiva Kaptol svoje utvrde, a samu crkvu opaše g. 1519. Toma Bakač, biskup i kardinal jakim utvrdama. Na Kaptolu se uz stolnu crkvu dižu i druge crkve, sv. Franje (samostan Franjevaca XIII. stolj.), sv. Marije i sv. Mirka.

Tako i u samom gradu na Gradcu, dižu se crkve sv. Katarine, sv. Uršule, sv. Marije kapucinska i opatička Sv. Trojstva (XVII. st.). Pridolaze u Zagreb i razni redovi, lučonoše vjere i prosvjete. Dominikanci se naseljuju vrlo rano u Vlaškoj ulici i u XV. stolj. sele se k sv. Katarinu u gornji grad. 1318. dolaze na Dolac k sv. Mariji Cistercite, koji u prvoj četvrti XVI. vijeka napuštaju Zagreb. Pavlini remetski, dobivaju od grad. općine kulu na Griču.

Nu Zagreb je također pozorištem krvavih sukoba! G. 1292. bije se krvavi boj između stranaka dinastičkih. Po toj borbi i krvi dobi ime »Krvavi most«, gdje se je ova bitka bila. Ima borbi s medvedgradskom gospodom. G. 1529. strada Zagreb od vojska i pristaša kralja Ferdinanda I. (Španjolci) i protukralja Zapolje. Tad je stradao i grad i Kaptol, a stolna crkva osta bez krova! I seljačka buna 1572-3. zaprijeti Zagrebu, tu pogiba i Matija Gubec, borac za čovječja prava hrvatskoga seljaka.

Znatan bijaše čas, kad su u Zagreb došli Isusovci i osnovali svoj samostan da Sv. Katarine i već 1607. otvorili Gimnaziju, a 1609. dobili povlasticu za osnutak sveučilišta. Oni su osnovali »seminar za odgoj mladeži potonji »njemački konvikt«, koji je odgojio mnoge dobre i učene Hrvate.

Kaptol već u XVI. stolj. osniva »sjemenište za odgoj svećenika«, na kojem djeluju znameniti pravnici, teolozi i filozofi, a osnivaju se i zaklade za mladež da može na stranim sveučilištima učiti. Kanonik Pavao Zondi 1583. osniva hrvatski kolegij u Bolonji.

Nastojanjem grofa Gaspara Draškovića, dolaze polovinom XVI. stolj. opatice sv. Klare, i osnivaju samostan G. 1776., iza dokinuća Isusovačkoga reda (1773.), osniva se »Akademija nauka«. Tu velike zasluge »tiče Nikola Škrlec Lomnički, koji ima i inače neprolazne zasluge za uređenje školstva u Hrvatskoj.

Kralj Karlo Roberto, sagradio je do Dverca kraljevsku palaču, u kojoj često borave kraljevi, hercezi i banovi. Zagreb odpočinje bivati i s političkoga gledišta važnim i prvim gradom Hrvatske. U Zagrebu sastaju se sabori bivaju sijelom banova i svih vrhovnih oblasti. Održavaju se tu kraljevski, banski oktovalni sudovi. Borave tu već od XVI. stolj. razni vrhovni vojni zapovjednici, naročito krajiški, a g. 1809 dolazi u Zagreb i vrhovno vojno zapovjedničtvo »Generalkomanda« za Hrvatsku, koja pod raznim nazivima ostaje do danas. Zagreb postaje doista političkim središtem Hrvatske. Već ga u XIV. stoljeću nazivlju i kraljevske izprave »metropolom hrvatskoga kraljevstva«. On postaje prvim gradom Hrvata. Tudjinski živalj, koji se je kroz vjekove pribirao u Zagrebu, asimilira se, i postaje čistim hrvatskim mišlju i djelom. Uz službeni latinski jezik, koji je kao takav bio do g. 1847., kad ga je hrvatski sabor na predlog Ivana Kukuljevića proglasio službenim i školskim jezikom, vazda njegovali su Zagrebčani. I makar su g. 1788. počele u Zagrebu izlaziti njemačke novine »Agramer korrespondent«, a u prvoj polovini XIX. stolj. osvanule njemačke »Agramer Zeitung« i »Luna«, nije nestalo volje za hrvatsku knjigu, naročito od vremena god. 1790., kad je nastala kruta borba za hrvatski jezik i narodnost, protiv težnje Madjara Ilirski pokret učini svoje. Prionulo se uz hrvatsku knjigu, a Ljudevit Gaj odpočinje svojim »Ilirskim« poslije »Narodnim« novinama. Odtad niču i hrvatske knjige i hrvatske novine, časopisi, zabavni i naučni. Od g. 1842. čini »Matica Hrvatska«, a od nešto poslije i »Društvo sv. Jeronima« čudesa na polju izdavanja dobrih hrvatskih knjiga. Nastavljaju te i druga hrvatska književna i kulturna društva, ne samo knjigama već i časopisima. A ovima se pridružuju i druga hrvatska naučna i stališka društva. »Jugoslavenska — odnosno Hrvatska akademija« zaprema u naučnom hrvatskom radu svakako prvo mjesto.

Gradska občina brine se kroz vjekove za zdravstvene prilike grada. Zagreb ima svoju ljekarnu već u XIV. stoljeću, a Kaptol 1589. U XVIII. stolj. pače ima Zagreb i »Kirurčku školu«. Osniva se rano skrb za vatrogastvo, koje urodi osnutkom »Vatrogasnoga društva«.

Stolna crkva i Kaptol imadu već svoje knjižnice od najstarijih vremena, koje se proširuju u XVII. stoljeću, kad je biskup Mikulić kupio dragocjenu knjižnicu kranjskoga učenjaka i mecena Ivana Vaikarda Valvasova! Kod naučnih zavoda osnivaju se također knjižnice, a tako i kod pojedinih društava i oblasti. Gradska knjižnica osnovana 1907., razvila se je do važnoga činbenika kulturnoga. Osnivaju se i dobrotvorna i pripomoćna društva. Na polju narodnoga gospodarstva, djelovalo se je i i djeluje se marno. »Prva hrvat. štedionica« i ostali mladji novčani zavodi, djeluju u Zagrebu mnogo. »Hrvatsko gospodarsko društvo« dugo stoji na vodstvu gospodarstva u Hrvatskoj.

Skromni početak muzeja u »Narodnom domu« te briga hrvatskih rodoljuba, stvorila je u Zagrebu zamjerne muzeje, galerije i zbirke, kojima se možemo ponositi. I na polju umjetnosti ne zaostaje Zagreb iza drugih svjetskih gradova. Umjetnike nalazimo u Zagrebu već od XIV. stoljeća, a danas se možemo ponositi sa zagrebačkom umjetničkom Akademijom, i glazbenom akademijom. Tko da izbroji i sve ono, što je u Zagrebu izradjeno na kulturnom, socijalnom, znanstvenom polju! Zagrebom je vazda vladala hrvatska svijest, i on je uvjeke kao glavni grad ne samo Hrvatske, već i svih Hrvata, vršio svoju narodnu dužnost te prednjačio u radu narodnom. On se nije dao shrvati ni u najtežim prilikama, u kakovim su često živili Hrvati, tlačeni sa sviju strana od tudjinaca i protivnika vanjskih i unutarnjih. Zagreb je preživio svoje hrvatske suparnike i u najtežim časovima. On je ostao hrvatski i naš dragi Zagreb.
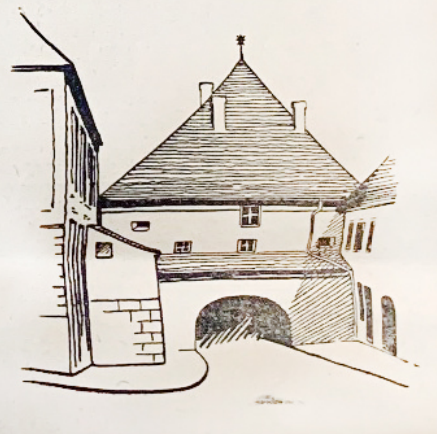
Zagreb ostaje mlad, dok nas bude Hrvata, on ostaje središtem hrvatskoga rada, težnja i nastojanja, spreman s narodom za dom, vjeru svojih predja i domovinu! Crescat, floreat.